

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ У РОЗСЛІДУВАННІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ: МЕХАНІЗМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

INTERNATIONAL COOPERATION IN THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES: MECHANISMS AND PERSPECTIVES OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Соловйова О.С., к.ю.н., доцент,

доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології

Навчально-науковий інститут № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню міжнародної співпраці у сфері розслідування воєнних злочинів, скоєних на території України в умовах збройної агресії. Розглянуто основні механізми взаємодії з міжнародними інституціями, такими як Міжнародний кримінальний суд, Європейська організація з питань юстиції та Європейський поліцейський офіс. Досліджується важливість повноцінного набуття Україною статусу держави-учасниці Римського статуту та Міжнародного кримінального суду з 1 січня 2025 року, що відкриває нові можливості для притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів, зокрема воєнних злочинів, геноциду та злочинів проти людяності, що набуло особливого значення в контексті збройної агресії росії проти України. Аналізуються види злочинів, кримінальні провадження за якими розслідуються міжнародними спільними слідчими групами (JIT), судовий розгляд за якими здійснює Міжнародний кримінальний суд, згідно з міжнародним правом. У статті висвітлюються актуальні проблеми імплементації міжнародного досвіду в українську правову систему. Особлива увага приділена питанням юрисдикції, доказової бази та ролі міждержавної допомоги у забезпеченні ефективного досудового розслідування та судового розгляду міжнародних (транскордонних) злочинів та перешкодам, пов'язаним із забезпеченням ефективного кримінального переслідування за міжнародні злочини в умовах збройного конфлікту, включаючи проблеми доказування, подвійної кваліфікації злочинів, обмеженого процесуального ресурсу та необхідності адаптації українського законодавства до стандартів міжнародного кримінального права. Підкреслюється важливість міждержавного співробітництва у межах JIT як ключового чинника у подоланні безкарності та затвердженні засади верховенства права, розкриваються правові підстави функціонування JIT, її цілі, організаційна структура, а також особливості взаємодії між міжнародними та національними правоохоронними органами. Аналізуються механізми міжнародної співпраці у розслідуванні воєнних злочинів та перспективи їх ефективного впровадження в Україні.

Ключові слова: кримінальне провадження, міжнародні (транскордонні) злочини, Міжнародний кримінальний суд, воєнні злочини, спільна слідча група, Joint Investigation Team (JIT).

The article is devoted to the study of international cooperation in the field of investigation of war crimes committed on the territory of Ukraine under conditions of armed aggression. The main mechanisms of interaction with international institutions, such as the International Criminal Court, the European Organization for Justice and the European Police Office, are considered. The importance of Ukraine fully acquiring the status of a state party to the Rome Statute and the International Criminal Court from January 1, 2025 is being investigated, which opens up new opportunities for bringing to justice those guilty of international crimes, in particular war crimes, genocide and crimes against humanity, which has become especially important in the context of Russia's armed aggression against Ukraine. Types of crimes are analyzed, criminal proceedings are investigated by international joint investigative teams (JITs), trials are conducted by the International Criminal Court, in accordance with international law. The article highlights the current problems of implementing international experience into the Ukrainian legal system. Special attention is paid to the issues of jurisdiction, the evidence base and the role of international assistance in ensuring effective pre-trial investigation and trial of international (cross-border) crimes and obstacles related to ensuring effective criminal prosecution for international crimes in conditions of armed conflict, including problems of proof, double qualification crimes, limited procedural resources and the need to adapt Ukrainian legislation to the standards of international criminal law. The importance of interstate cooperation within the framework of the JIT is emphasized as a key factor in overcoming impunity and establishing the principle of the rule of law, the legal basis of the functioning of the JIT is revealed, its goals, organizational structure, as well as features of interaction between international and national law enforcement agencies. The mechanisms of international cooperation in the investigation of war crimes and the prospects of their effective implementation in Ukraine are analyzed.

Key words: criminal proceedings, international (cross-border) crimes, International Criminal Court, war crimes, joint investigation team, Joint Investigation Team (JIT).

Постановка проблеми. З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну національна система кримінальної юстиції зіткнулася з надзвичайним труднощами щодо забезпечення ефективної протидії новому для більшості слідчих та прокурорів виду злочинності – міжнародним (транскордонним) злочинам, кількість яких щоденно зростає. Такі посягання є порушенням державою міжнародно-правових норм, що мають основоположне значення для забезпечення міжнародного миру і безпеки, захисту людської гідності та довкілля. Відповідно, злочини, які віднесено до міжнародно-правових злочинів, тобто суспільно небезпечні умисні посягання на життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства, основи існування держав і народів – міжнародний мир і міжнародну безпеку розслідуються Міжнародним кримінальним судом.

Так, Міжнародний кримінальний суд (МКС) – це перший правовий інститут, що діє постійно, в компетенцію якого входить переслідування осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. Нагадаємо, що 17 липня 1998 р. у м. Рим 120 держав прийняло статут, відомий як «Римський Статут Міжнародного кримінального суду» (в подальшому «Римський Статут»),

який заснував Міжнародний кримінальний суд. Вперше в історії людства держави вирішили визнати юрисдикцію постійного міжнародного кримінального суду для переслідування осіб, які скоїли найбільш тяжкі злочини на їхніх територіях або їхніми громадянами після того, як Римський Статут набув чинності 1 липня 2002 р.

Стан дослідження проблеми. Загальні проблемами розслідування міжнародних (транскордонних) злочинів та створення спільних слідчих груп у своїх роботах розглядали Ю.В. Баулін, І.В. Гловюк, А.В. Лапкін, О.В. Пчеліна, О.С. Устименко, Т.Г. Фомина, Ю.М. Чорноус та ін., але залишається багато питань не вирішених до цього часу, що свідчить про актуальність даної теми дослідження.

Метою статті є дослідження перспектив та правових механізмів залучення України до повноцінного співробітництва з Міжнародним кримінальним судом, а також аналіз ефективності створення та функціонування спільних слідчих груп (JIT) як інструменту міжнародного кримінального переслідування за злочини, вчинені під час збройної агресії проти України.

Новизна статті полягає в пропозиції низки заходів щодо закріплення в нормах Кримінального процесуального

кодексу формулювання деяких термінів, використаних у ст. 438 ККУ, щодо збирання спільною слідчою групою (ЈІТ) доказів, забезпечення захисту свідків та потерпілих, а також необхідність забезпечення її відповідності нормам міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що 1 січня 2025 року Україна офіційно стала 125-ю державою-учасницею Міжнародного кримінального суду, остаточно набувши всіх прав та обов'язків. Це вбачає довгождану подію у боротьбі задля досягнення миру та справедливості. Відтепер Україна як держава-учасниця Міжнародного кримінального суду має право голосувати під час затвердження бюджету, ухвалення змін до Римського статуту; передавати на розгляд Міжнародного кримінального суду будь-які ситуації, які підпадають під його юрисдикцію; вносити пропозиції до порядку денного Асамблеї держав-учасниць; співпрацювати з експертами, які мають значний досвід роботи з найбільш серйозними злочинами; висувати свої кандидатури на посади прокурора, судді або секретаря Міжнародного кримінального суду; брати участь у виборах вищезазначених посад, тощо [1].

Міжнародний кримінальний суд не веде справ проти держав, завжди йдеться про індивідуальну відповідальність за злочини. Відповідно, висувати обвинувачення підозрюваним вповноважений прокурор Міжнародного кримінального суду. Держави-учасниці можуть подавати звернення до прокурора щодо конкретного конфлікту або певних злочинів, і він тоді може вирішити, чи можливо відкривати провадження, а також перевірити, які злочини підпадають під юрисдикцію МКС. На основі зібраних доказів прокурор може ухвалити висунуте обвинувачення, що означає звернення до суддів для видачі ордерів на арешт або виклик до суду, тобто все це вирішує прокурор Міжнародного кримінального суду. Безсумнівно, співпраця всіх держав є дуже важливою, оскільки вона дає змогу прокуророві ефективніше та швидше зібрати необхідні докази для повного, об'єктивного і всебічного розслідування та розгляду справи в суді.

Звісно, Міжнародний кримінальний суд має повноваження переслідувати осіб, винних за найбільш серйозні злочини, згідно з міжнародним правом, а саме – злочини геноциду (вбивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, створення нестерпних умов життя, перешкоди дітям народженню, насильницька передача дітей, вчинені з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку), злочини проти людяності (вбивство, винищення, оборонення в рабство, депортація або насильницьке переміщення населення і т.п. коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено), воєнні злочини (серйозні порушення законів і звичаїв війни (незаконне ув'язнення, захоплення заручників, депортація та примусове переміщення, розграбування, напади на цивільних осіб, цивільні об'єкти та інші аналогічні цілі, умисне вбивство (цілеспрямоване, або пов'язане із нападами на цивільні об'єкти (осіб), або невибіркові напади)) та злочини агресії (планування, підготовка, ініціювання або здійснення акту агресії, який в силу свого характеру, серйозності та масштабів являється грубим порушенням Статуту ООН).

Разом з цим, експерти схиляються до того, що всі перелічені вище злочини, які вчиняються під час воєнного конфлікту, необхідно кваліфікувати за цією ж спеціальною нормою – ст. 438 КК України. Тому, на наш погляд, більш детально необхідно зупинитися на характеристиці та розслідуванні воєнних злочинів, що є досить актуальним для України на даний час. Зазначимо, що воєнні злочини кваліфікуються виключно за ст. 438 КК України. Кваліфікація за іншими статтями чи додаткова кваліфікація щодо

того самого діяння не допускається. Спеціальною формою об'єктивної сторони злочину є:

- жорстоке поводження з військовополоненими;
- жорстоке поводження з цивільним населенням;
- вигнання цивільного населення для примусових робіт;
- розграбування національних цінностей на окупованій території;
- застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом.

Відповідно, універсальною формою є інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а особливою формою є віддання наказу про вчинення таких дій. Кваліфікованим складом такого злочину будуть ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством (ч. 2 ст. 438 КК України) [2].

Так, ст. 438 ККУ, регламентує що воєнні злочини – це жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій [2].

Необхідно зазначити, що ст. 438 ККУ є ключовим інструментом для притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів. У свою чергу, ефективне розслідування таких злочинів вимагає тісної співпраці між національними та міжнародними органами, а також вдосконалення законодавчої бази для забезпечення справедливості та дотримання норм міжнародного права, але на практиці, розслідуючи даного виду злочини, слідчі, прокурори відчують певні труднощі, а саме відсутність чітких формулювань. Наприклад, деякі терміни, використані в ст. 438 ККУ, не мають чітких визначень у національному законодавстві, що ускладнює їх застосування, тому для ефективного застосування ст. 438 ККУ необхідно забезпечити її відповідність нормам міжнародного права. Також, існує проблема щодо збирання доказів, так як в умовах збройного конфлікту складно забезпечити належний збір та збереження доказів, особливо це стосується тимчасово окупованих територій, а також нагальною є проблема забезпечення захисту свідків та потерпілих, тому що важливо гарантувати безпеку осіб, які надають свідчення, особливо в умовах триваючого конфлікту. Тому, для ефективного проведення розслідування воєнних (трансграничних) злочинів 25 березня 2022 року було створено Спільну слідчу групу Joint Investigation Team (ЈІТ) за підтримки Європейської організації з питань юстиції (Євроюсту). До її складу увійшли Україна, Литва та Польща, а згодом приєдналися Естонія, Латвія, Румунія, Словаччина, а також Міжнародний кримінальний суд і Європейський поліцейський офіс (Європол). У лютому 2024 року мандат ЈІТ було продовжено до березня 2026 року, а також команда підписала меморандум про взаєморозуміння з владою США. Нормативною базою для створення та дії таких слідчих груп є Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959 р.), яка є базовим документом для міжнародної співпраці у кримінальних справах; Другий додатковий протокол до Конвенції (2001 р.), який прямо передбачає створення Спільної слідчої групи Joint Investigation Team (ЈІТ) між державами-учасницями; Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.) – встановлює міжнародні стандарти боротьби з організованою злочинністю та Угоди між Україною, Євроюстом (2021 р.) та Європолем (2016 р.) – забезпечують правову основу для участі України у ЈІТ, що координуються європейськими інституціями [3; 4].

Так, згідно із ч.ч. 1–2 ст. 20 Другого додаткового протоколу 2001 року до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року, спільну слідчу групу може бути створено у випадках, коли: а) роз-

слідування злочинів Стороною вимагає проведення складних та комплексних слідчих заходів, пов'язаних з іншими Сторонами; б) кілька Сторін проводять розслідування злочинів, обставини яких вимагають ужиття скоординованих, погоджених дій на території відповідних Сторін. З проханням про створення спільної слідчої групи може звернутися будь-яка заінтересована Сторона, й прохання повинно містити пропозиції щодо складу групи. Група створюється в одній зі Сторін, де, як передбачається, буде проводитися розслідування [5].

У свою чергу, відповідно до ст. 4 Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво, крім обміну інформацією, співробітництво може включати: обмін спеціальними знаннями, загальними зведеннями, результатами стратегічного аналізу, інформацією щодо процедур кримінальних розслідувань, інформацією про методи запобігання злочинності, участь у навчальних заходах, а також надання консультацій та підтримки в окремих кримінальних розслідуваннях [4].

Тому, метою створення таких слідчих груп є забезпечення ефективної співпраці між правоохоронними органами різних держав для розслідування воєнних (трансдонних) злочинів, так як спільні слідчі групи (ЛІТ) – це тимчасові міжнародні слідчі групи, які створюються між компетентними органами двох або більше держав для проведення спільного розслідування кримінальних правопорушень. У свою чергу, необхідно зазначити, що тимчасовий характер діяльності таких слідчих груп спрямований, в першу чергу, на досягнення конкретних цілей розслідування у визначених кримінальних провадженнях. Склад ЛІТ формується з урахуванням специфіки розслідування, необхідних компетенцій та ресурсів. Кожна сторона призначає своїх представників, які будуть працювати у складі групи, забезпечуючи ефективну взаємодію між різними юрисдикціями.

Відповідно, Кримінальний процесуальний кодекс України регламентує можливість створення ЛІТ у ст. 571 КПК, де зазначається, що офіс Генерального прокурора розглядає і вирішує питання про створення спільних слідчих груп за запитом слідчого органу досудового розслідування України, прокурора України та компетентних органів іноземних держав, а члени спільної слідчої групи безпосередньо взаємодіють між собою, узгоджують основні напрями досудового розслідування, проведення процесуальних дій, обмінюються отриманою інформацією. Координацію їх діяльності здійснює ініціатор створення спільної слідчої групи або один з її членів [6].

Звісно, всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, необхідні для повного, об'єктивного і всебічного розслідування кримінального провадження виконуються членами спільної слідчої групи (ЛІТ) тієї держави, на території якої вони проводяться. Про створення ЛІТ складається письмова угода за модельною формою, розробленою Євроюстом (Європолом), що містить всі необхідні положення щодо її функціонування, яка укладається українською та іноземною (або англійською) мовами, забезпечуючи

однакове розуміння умов всіма сторонами. Підписує цю угоду прокурор, що здійснює процесуальне керівництво у відповідному кримінальному провадженні, який є уповноваженою особою для підписання угоди про створення ЛІТ. Необхідно зазначити, що докази, зібрані в рамках ЛІТ, можуть бути використані без окремого запиту про міжнародну правову допомогу, якщо це передбачено угодою з дотриманням вимог конфіденційності та захисту даних відповідно до національного законодавства та міжнародних стандартів, а постійна взаємодія між учасниками ЛІТ забезпечує швидке реагування на нові обставини розслідування. При завершенні роботи ЛІТ складається підсумковий звіт, а за необхідності угода може бути продовжена або розширена.

Воєнний стан створив безпрецедентні перешкоди для роботи правоохоронних органів. Логістичні проблеми суттєво ускладнюють процес розслідування злочинів та вимагають нестандартних рішень для їх подолання. Відсутність електроенергії, зв'язку, нестача палива створюють серйозні перешкоди для нормальної роботи слідчих та оперативних підрозділів. Особливо гострою є проблема неможливості доступу до місця події через бойові дії, що ускладнює збір доказів та фіксацію слідів злочину. Недостатня технічна оснащеність, зокрема брак дронів, відеофіксаторів, бронетехніки та засобів радіозв'язку, також негативно впливає на ефективність роботи правоохоронців у воєнних умовах.

Діяльність міжнародних спільних слідчих груп повинна реалізовуватися узгоджено. Мова йде про взаємодію компетентних органів держав, їх окремих підрозділів та співробітників: слідчих, оперативних працівників, експертів, прокурорів, що виконують поставлені завдання. З'ясування процесуальних, організаційних, криміналістичних особливостей такої взаємодії є важливим у практичній діяльності та потребує поглибленого дослідження. Враховуючи прогресивність законодавчих норм, слід зауважити, що вітчизняний практичний досвід з даного питання потребує напрацювання [7, с. 38-39].

Як висновок, необхідно зазначити, що ЛІТ – це ефективне знаряддя для міжнародної співпраці в кримінальних розслідуваннях. Українське кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство та участь у міжнародних договорах забезпечують повноцінну правову основу для створення та функціонування ЛІТ на рівні з державами ЄС, а ключову роль у створенні та підписанні ЛІТ відіграє прокурор, який координує розслідування. Отже, ця спільна слідча група є найбільшою міжнародною спробою задокументувати воєнні злочини в історії, тому що ніколи раніше не створювалася така слідча група, яка фактично б документувала воєнні злочини під час війни, тому функціонування ЛІТ є прикладом успішної міжнародної співпраці в сфері кримінального правосуддя. Завдяки координації зусиль національних та міжнародних органів, ЛІТ сприяє ефективному розслідуванню воєнних злочинів та притягненню винних до відповідальності. Продовження та розширення діяльності ЛІТ є важливим кроком на шляху до забезпечення справедливості для жертв конфлікту в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

- 1 січня Україна офіційно стала учасницею Римського статуту МКС. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/1-sichnya-ukrayina-ofitsiynostala-uchasniceyu-rimskogo-statutu-mks.html> (дата звернення 15.04.2025 р.).
- Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 15.04.2025 р.).
- Європейська конвенція з прав людини: Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 IV. База даних (БД) «Законодавство України». Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.04.2025 р.).
- Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво. Угоду ратифіковано Законом № 2129-VIII від 12.07.2017 р. База даних (БД) «Законодавство України». Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#Text (дата звернення: 15.04.2025 р.).
- Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 р.: підпис. 8 лист. 2001 р.; ратифіковано із заявами та застереженнями Законом № 3449-VI від 1 черв. 2011 р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 85. Ст. 3500. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518 (дата звернення 15.04.2025 р.).
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 15.04.2025 р.).
- Чорноус Ю.М. Актуальні питання створення і діяльності міжнародних спільних слідчих груп. *A First Printed Criminalist*. Криміналістичність. 2017. № 14. С. 36-47. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/617092bd-c821-4946-a526-77626e167222/content>.